

ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ

Згідно зі ст. 61 КК України покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням до праці.

За даними судової статистики, чисельність засуджених до обмеження волі останнім часом постійно збільшується. Якщо у 2001 р. їх налічувалося тільки 666 осіб, то у 2002 р. – 3121 [6, с. 36], у 2003 р. – 3514, у 2004 р. – 3826 [7, с. 12], у 2005 – 3500 [1, с. 40], що становить, відповідно, 0,3%, 1,6%, 1,7%, 1,9% і 2% від загального числа засуджених у ці роки в країні. Сприяє цьому й те, що із 753 санкцій Особливої частини КК України 282 (37,5%) – як головна чи альтернативна міра покарання – передбачають обмеження волі. Між тим детального аналізу в першу чергу правових засад виконання цього виду покарання в науковій правовій літературі (за винятком деяких аспектів у працях окремих учених та навчальних виданнях [Див.: 2; 3, с. 124-131; 4, 201-233]), не провадилося, що й обумовило поглиблене вивчення даного питання.

Так, у зв'язку з прийняттям нового КК України відповідні зміни Законом України від 11 липня 2001 р., №2636-III внесені й до ВТК України (Кодекс доповнено розділом VI–Б “Порядок і умови виконання покарання у виді обмеження волі”) [5; 2001. – №33. – Ст. 1523], а наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) від 4 вересня 2001 р., №165 додатково затверджено ще й Інструкцію про організацію виконання покарання у виді обмеження волі в установах кримінально–виконавчої системи [5; 2001. – №39. – Ст.1781].

У подальшому положення цього розділу VI–Б ВТК майже без суттєвих змін були перенесені у КВК України. На сьогодні порядок та умови виконання й відбування покарання у виді обмеження волі регулюються главами 3 і 13 КВК, Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затвердженими наказом ДДУПВП від 25 грудня 2003 р., №275 [5; 2001. – №39. – Ст. 1781], та новою Інструкцією з організації порядку та умов виконання покарання у виді обмеження волі, затвердженою наказом ДДУПВП від 16 лютого 2005 р., №27 [5; 2005. – №10. – Ст. 511].

За ст. 11 КВК України кримінально-виконавчими установами відкритого типу є виправні центри, які організуються й ліквідуються ДДУПВП. Вони

виконують покарання у виді обмеження волі стосовно (а) осіб, засуджених за злочини невеликої чи середньої тяжкості; (б) засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до статей 82 і 389 КК України. До завдань виправних центрів згідно з вищеназваною Інструкцією, належить: а) організація виконання покарання у виді обмеження волі і забезпечення оптимальних умов відбування покарання засудженими з метою їх виправлення й ресоціалізації; б) запобігання вчиненню ними нових злочинів; в) забезпечення правопорядку й законності, безпеки засуджених, а також персоналу, посадових осіб і громадян, які перебувають на їх територіях; г) залучення засуджених до суспільно корисної праці з урахуванням їх стану здоров'я, загального і професійного рівнів; д) забезпечення охорони здоров'я засуджених; е) здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Відповідно до п.4 Інструкції межа виправного центру встановлюється наказом начальника територіального органу управління ДДУПВП за погодженням з органами місцевого самоврядування з урахуванням особливостей установи і проходить по межі населеного пункту, але в радіусі не більше 5 кілометрів від території виправного центру. Межа виправного центру для засуджених, які проходять стаціонарне лікування або медичний огляд у лікувальних закладах охорони здоров'я, визначається по межі відповідного лікувального закладу в порядку, передбаченому чинним законодавством. Про встановлені межі виправного центру засудженим оголошується під розписку, що долучається до їх особових справ.

З метою недопущення проходу сторонніх осіб і забезпечення збереження наявних матеріальних цінностей територія виправного центру обладнується огорожею й контрольно-пропускним пунктом. У виправному центрі знаходяться: чергова частина, гуртожитки, їдальня, лазня з пральною, дезкамерою й сушильною, амбулаторія зі стаціонаром, ларьок, перукарня, приміщення для зберігання постільних речей, спецодягу й особистих речей засуджених, майстерня по ремонту одягу та взуття, кабінети для начальника виправного центру, його заступників, начальників відділень соціально-психологічної служби, працівників оперативної служби, відділу нагляду й безпеки, кімнати виховної роботи, спортивний майданчик, дисциплінарний ізолятор, виробничі об'єкти. Приміщення дисциплінарного ізолятора відгороджується від інших споруд парканом суцільного заповнення. Отже, за своєю територіальною структурою виправні центри нагадують ліквідовані свого часу колонії-поселення для осіб, засуджених до позбавлення волі.

Засуджені відбувають покарання у виправних центрах, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх постійного місця проживання до засудження. На момент введення в дію КВК України наказом ДДУПВП від 19 грудня 2003 р., №251 "Про затвердження Переліку

установ кримінально-виконавчої системи, які виконують покарання у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі” на території України створено 16 виправних центрів: 14 для засуджених чоловіків – 1) при Крижопільській виправній колонії №113 (Вінницька обл.); 2) при Широківській №75 (Дніпропетровська обл.); 3) при Киселівській №125 (Донецька обл.); 4) при Нізгурецькій №108 (Житомирська обл.); 5) при Дружелюбівській №1 (Запорізька обл.); 6) при Долинській №118 (Івано-Франківська обл.); 7) при Ірпінській №132 (Київська обл.); 8) при Олександрівській №104 (Кіровоградська обл.); 9) при Новобузькій №103 (Миколаївська обл.); 10) при Ширяївській №111 (Одеська обл.); 11) при Комсомольській №136 (Полтавська обл.); 12) при Городоцькій №131 (Рівненська обл.); 13) при Конотопській №130 (Сумська обл.); 14) при Балаклійській №130 (Харківська обл.) і 2 для засуджених жінок – 15) при Орджонікідзевській №79 (Дніпропетровська обл.); 16) при Галицькій №128 (Івано-Франківська обл.).

Якщо на території мешкання засуджених немає виправного центру, вони можуть бути направлені у виправний центр іншої адміністративно-територіальної одиниці. Наказом ДДУПВП від 14 березня 2005 р., №48 “Про умови розподілу осіб, засуджених до обмеження волі, та направлення їх до виправних центрів” установлено, що до створення виправних центрів на території Автономної Республіки Крим, Волинської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської та Чернівецької областей чоловіки, засуджені до обмеження волі, направляються в інші центри: а) мешканці АРК й Херсонської обл. – до виправного центру при Дружелюбівській виправній колонії №1; б) Черкаської обл. – до Олександрійської №104; в) Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької обл. – до Волинської №118; г) Волинської обл. – до Крижопільської №113. Засуджені чоловіки, яким обмеження волі призначено відповідно до ст.82 КК України, направляються адміністрацією установ виконання покарань до виправних центрів у межах адміністративно-територіальної одиниці, де вони відбувають покарання. За відсутності в межах адміністративно-територіальної одиниці виправних центрів місце відбування покарання визначає ДДУПВП.

Жінки, які засуджені до обмеження волі, а також яким обмеження волі призначено відповідно до ст.82 КК України, направляються до таких виправних центрів: а) мешканки АРК, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської обл., м. Києва й Київської обл. – до Орджонікідзевської виправної колонії №79 (Дніпропетровської обл.); б) Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської,

Хмельницької та Чернівецької обл. – до Галицької №128 (Івано-Франківська обл.).

Раніше у виправних центрах забезпечувалось окреме тримання засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, від тих, які раніше не були засудженими до позбавлення волі. Останні, зокрема, направлялися до виправних центрів при Конотопській виправній колонії №130 (Сумська обл.) і при Нізгурецькій №108 (Житомирська обл.). Однак у зв'язку зі значним надходженням засуджених до вказаних установ, указівкою ДДУПВП від 15 листопада 2004 р., №17–4749/Вр було тимчасово (до особливого розпорядження) встановлено загальний порядок розподілу даної категорії осіб до виправних центрів [Цит. за: 4, с. 202, 203].

Засуджені прибувають до виправного центру відповідно до ст. 57 КВК України самостійно або під вартою. Особи, засуджені до обмеження волі, прямують до місця відбування покарання самостійно, але за рахунок держави. Кримінально-виконавча інспекція згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання, а засуджений не пізніше 3-х діб з дня одержання припису зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку. В окремих випадках суд, ураховуючи особистісні дані засудженого, окремі обставини кримінальної справи або невиїзд останнього до виправного центру без поважних причин, може направити його до місця відбування покарання під вартою в порядку, встановленому для осіб, засуджених до позбавлення волі. У таких випадках засуджений звільняється з-під варту при прибутті до виправного центру.

Прийом засуджених до виправного центру здійснюється комісією під керівництвом начальника установи. Після прибуття вони в обов'язковому порядку проходять медичний огляд, санітарну обробку і протягом 14 діб тримаються ізольовано від інших засуджених в окремому приміщенні й до праці не залучаються. Приймання їжі цими засудженими організовується окремо від інших.

Адміністрація виправного центру згідно з п.6 Інструкції забезпечує: а) ведіння обліку засуджених і роз'яснення їм порядку та умов відбування покарання; б) організацію їх трудового й побутового влаштування; в) додержання умов праці засуджених, порядку й умов відбування покарання; г) застосування до них встановлених законом заходів заохочення і стягнення; ґ) залучення засуджених до праці; д) нагляд і заходи попередження порушень порядку відбування покарання; е) проведення з ними соціально-виховної роботи; є) контроль за дотриманням засудженими режимних вимог на об'єктах і територіях, що прилягають до них; ж) здійснення відповідно до чинного законодавства оперативної–розшукової діяльності; з) роботу щодо підготовки засуджених до звільнення; и) безпеку

засуджених і персоналу установи; і) розроблення системи пропускового режиму.

У зв'язку з цим адміністрація виправного центру має право: а) вимагати від засуджених та інших осіб, які перебувають на території й у приміщеннях виправного центру, додержання норм кримінально-виконавчого законодавства; б) провадити огляд та обшук засуджених, їх речей, а також вилучати заборонені для використання у виправних центрах речі й документи; в) застосовувати й використовувати фізичну силу, спеціальні засоби та зброю на підставах і в порядку, передбачених Законом України “Про міліцію” та чинним законодавством; г) здійснювати оперативно-розшукові заходи згідно з чинним законодавством; ґ) призначати медичне обстеження засуджених з метою виявлення фактів вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманювальних засобів; д) використовувати засоби масової інформації для розшуку засуджених, які ухиляються від відбування покарання; е) приймати згідно із законодавством у володіння й користування від установ, організацій та підприємств будь-яких організаційно-правових форм, а також громадян матеріально-технічні ресурси, кошти й майно; є) звертатися до місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування для сприяння у трудовому й побутовому влаштуванні засуджених; ж) застосовувати до них установлені КВК України заходи заохочення і стягнення тощо.

Засуджені до обмеження волі у виправному центрі на відміну від засуджених до позбавлення волі перебувають без охорони, але під наглядом адміністрації, який включає стеження й контроль за їх поведінкою за місцем проживання й роботи, а також у неробочий час. Служба по нагляду за засудженими на території виправного центру і прилеглої місцевості забезпечується, як правило, шляхом патрулювання.

Засудженим до обмеження волі надається належне матеріально-побутове забезпечення, вони проживають у спеціально створених гуртожитках, залучаються до праці на виробництві виправних центрів чи на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності, з ними ведеться відповідна соціально-виховна робота.

Обмеження волі є новим видом покарання, який з'явився у кримінальному законі України вперше у 2001 р., хоча, як зазначається в криміналістичній літературі, “подібного роду покарання широко застосовуються у багатьох зарубіжних країнах. Їх загальною рисою є покладання на засудженого обов'язку протягом певного часу знаходитися або щоденно відвідувати установи з особливим виправним режимом, який отримав назву “режим обмеженої свободи” чи “напівобмежений режим”. У системі кримінально-правових заходів такі покарання виконують роль проміжної ланки між покараннями, пов'язаними і не пов'язаними з

ізоляцією від суспільства й зазвичай застосовуються до злочинців, які потребують більшої уваги й контролю, але не обов'язково в умовах пенітенціарних установ” [12, с. 210]. Проте слід зазначити, що у більшості країн, де існують подібні види покарання, юридичний зміст зазначеного покарання й умови виконання суттєво відрізняються від вітчизняних. Навіть у найближчих сусідів – у Польщі й Литві, у кримінальних законах яких передбачено покарання у виді обмеження волі, зміст останнього зовсім інший.

Так, за КК Республіки Польща 1998 р. під час відбування покарання у виді обмеження волі засуджений (а) не може без згоди суду змінювати місце постійного перебування, (б) повинен виконувати роботу, встановлену судом, (в) зобов'язаний надавати органу з виконання покарань пояснення щодо відбування покарання. Обов'язок виконувати роботу полягає у виконанні неоплатної контрольованої роботи на громадські цілі на відповідному підприємстві, об'єкті служби охорони здоров'я, соціального захисту, в організації чи установі, які надають благодійну допомогу, або на користь місцевої громади. Призначаючи покарання у виді обмеження волі, суд може передати засудженого під нагляд куратора або особи, яка заслуговує довіри, на підприємстві, в установі або громадській організації, до діяльності якої включено турботу по вихованню, попередженню деморалізації чи наданню допомоги засудженим. Суд може також зобов'язати засудженого вибачитися перед потерпілим, виконати покладений на нього обов'язок провести виплату на утримання іншої особи, утримуватися від вживання алкоголю чи споживання інших одурманюючих речовин, відшкодувати заподіяну злочином шкоду повністю або частково чи сплатити грошову виплату. Із міркувань виховного характеру суд може розширювати або змінювати обов'язки засудженого чи звільнити його від їх виконання, за винятком вибачення перед потерпілим, або ж передати засудженого під нагляд чи звільнити від нагляду [14, с. 16, 17, 30, 31].

За КК Литовської республіки 2000 р. особи, засуджені до обмеження волі, зобов'язані (а) не змінювати місця проживання без відома інспекції, що виконує покарання; (б) виконувати встановлені судом зобов'язання й дотримуватися встановлених судом заборон; (в) у встановленому порядку звітувати про виконання заборон і зобов'язань. Для особи, засудженої до обмеження волі, може бути призначено одна або декілька заборон чи зобов'язань. Зокрема, суд може заборонити: а) відвідувати певні місця; б) спілкуватися з певними особами чи групами осіб; в) мати, користуватися, придбавати, зберігати в себе чи передавати на зберігання іншим особам певні речі. Суд може зобов'язати: а) у певний час знаходитися вдома; б) відшкодувати заподіяну злочином шкоду або загладити таку шкоду своєю працею; в) працевлаштуватися або зареєструватися на біржі праці, вчитися; г) лікуватися від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії чи венеричного

захворювання за згодою засудженого; д) безоплатно відпрацювати до 200 год. в установах охорони здоров'я, догляду чи піклування чи в недержавних організаціях, які здійснюють піклування над інвалідами, особами похилого віку, а також особами, які потребують допомоги. Суд може на прохання самої особи чи осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, призначити інші, не передбачені кримінальним законом заборони чи зобов'язання, якщо, на думку суду, це може позитивно вплинути на поведінку засудженого. Кількість встановлених судом заборон і зобов'язань для засудженого Кодексом не встановлюється, але вони повинні бути узгоджені між собою [13, с. 163-165].

Слід визнати, що обмеження волі в сучасному законодавстві України значною мірою все ж таки більше подібне до таких видів покарання, як умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці й умовне звільнення з місць позбавлення волі теж з обов'язковим залученням засудженого до праці, які існували в національній судовій і правозастосовчій практиці до 1992 р. [8, с. 248; 9, с. 57; 10, с. 357] й отримали в народі назву "хімія". Головною відмінністю від зарубіжних аналогів такого виду покарань є все ж таки тримання засудженого в спеціальних кримінально-виконавчих установах, а його застосування передбачає (а) психологічний вплив на засудженого, (б) створення можливостей для нагляду за ним і, відповідно, можливостей для обмеження його поведінки, тобто обмеження особистих свобод засудженого, (в) покладення на нього певного тягару, пов'язаного зі змушеною необхідністю дотримуватися режиму, що існує в будь-якій кримінально-виконавчій установі, і підкорення обмежуючим потреби особи умовам даної установи [11, с. 403]. Стимулююча роль цього виду покарання полягає також у тому, що воно належить до покарань, пов'язаних з виправним впливом на засудженого.

За загальним правилом обмеження волі відносять до покарань, альтернативних позбавленню волі на певний строк. При позбавленні волі засуджений обов'язково ізолюється від суспільства, а забезпечення ізоляції є однією з вимог режиму в кримінально-виконавчих установах закритого типу – виправних колоніях. При обмеженні волі засуджений хоч теж ущемляється в певних правах і свободах (як-то особиста свобода, свобода пересування, вибору місця проживання чи місця перебування тощо), але у своїй сукупності вони не створюють такої ізоляції, як при позбавленні волі. Тому засуджені до обмеження волі мають більше можливостей спілкування з соціальним середовищем, у тому числі й з тим, у якому вони перебували до вчинення злочину. У той же час процес виконання покарання у виді обмеження волі зовні подібний до позбавлення волі. Проте правовий статус осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі, значно ширше, ніж осіб, засуджених до позбавлення волі. Це дає можливість стверджувати, що

процес виконання цього виду покарання дійсно не пов'язаний з повною ізоляцією від суспільства, але це – вже тема окремої статті.

Список літератури: 1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції (за даними судової статистики) // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – №6. – С. 33-47. 2. Бодюл Є. М. Особливості та деякі проблеми виконання покарання у виді обмеження волі // Пробл. пенитенціар. теорії і практики: Щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ / Голов. ред. О.Ф. Штанько. – К.: Київ. ін-т внутр. справ. – 2004. – №9. – С. 241-247. 3. Кримінально-виконавче право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – 256 с. 4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Наук.-практ. комент. / За заг. ред. Степанюка А.Х. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2005. – 550 с. 5. Офіційний вісник України. 6. Статистика судимості та призначення мір кримінального покарання // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – №4. – С. 36-41. 7. Структура видів покарання, призначених судами особам (за вироками, що набрали законної сили) // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – №4. – С.12. 8. Уголовно-исполнительное право России: Учебник / Под ред. В.И. Селиверстова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 571 с. 9. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века: Учебник для вузов / Под ред. А.И. Зубкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2003. – 720 с. 10. Уголовное право: Общ. ч.: Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2001. – 576 с. 11. Уголовное право России: Учебник для вузов: В 2-х т. – Т.1: Общая ч. / Отв. ред. А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. – М.: Изд. гр. НОРМА–ИНФРА–М, 1999. – 639 с. 12. Уголовное право: Ч. Общ. Ч., Особ.: Учебник / Под. общ. ред. Л.Д. Гаухмана, Л.М. Колодкина, С.М. Максимова. – М.: Юриспруденция, 1999. – 784 с. 13. Уголовный кодекс Литовской республики: Пер. с лит. В.П. Казанскене. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 470 с. 14. Уголовный кодекс Республики Польша: Пер. с польск. Барилевич Д.А. и др. / Под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с.

Надійшла до редакції 20.12.2006 р.